

Die Waarheids- en Versoeningskommissie as *Simulacrum* en die rol van belydenis, vergifnis en versoening*

*Melodie Nöthling Slabbert
(University of South Africa)

ABSTRACT

The truth and reconciliation commission as *Simulacrum* and the role of confession, forgiveness and reconciliation

This paper examines the relevance and validity of the Truth and Reconciliation Commission's Christian leitmotiv in relation to the victim hearings. It is suggested that the Commission's emphasis on religious themes such as the search for truth, the confession of guilt, forgiveness by victims and in the final instance the promise of redemption, reconciliation and transformation may facilitate the emergence of "moral elitism" or lead to the erroneous belief that a consensus morality dictating the transformation discourse exists. In this role, it can be said that the Commission has become simulacrum for the only way through which the truth about apartheid and redemption could be found. The religious "authority" assumed by the Commission provided the necessary legitimacy to dictate to perpetrators and victims on a very personal level. The author warns that the Commission's religiously inspired transformation rhetoric hides ambitious political motives that try to accomplish too much, too soon.

1 INLEIDING

Tydens die voorbereiding van die Finale Verslag van die Waarheids- en Versoeningskommissie (hierna "Kommissie"), verskyn daar in die *Sunday Independent* van 2 Augustus, 1998, 'n kort kommentaar oor die werksaamhede van die Kommissie, geskryf deur die destydse Chileense ambassadeur in Suid-Afrika, Jorge Heine. Heine maak vermelding van die relatiewe onbetrokkenheid van regspraktisyns by die werksaamhede van die Kommissie en veral die prominente rol wat deur die religieuse kontingent vervul is. 'n Naderbye beskouing van die wyse waarop die Kommissie se slagofferverhore plaasgevind het, toon inderdaad 'n liturgiese patroon, in teenstelling met die

* Hierdie aantekening is gebaseer op 'n kort referaat gelewer by 'n simposium van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, getiteld "'n Dekade van demokrasie", te Potchefstroom Universiteit, Junie 2004.

beklemtoning van die juridiese deur die amnestie-kommissie. Die inwydingsdiens van die Kommissie op 13 Februarie 1996 in die St George Katedraal in Kaapstad word dan ook gekenmerk deur die sing van intergodsdienstige liedere, aansteek van kerse en die vertoon van olyftakke. Trouens, alle verhore van die Kommissie is op Christelike wyse met gebed geopen en afgesluit. Biskop Tutu, een van die Kommissie se grootste rolspelers, en oënskynlik die dryfkrag agter die Kommissie se beklemtoning van die religieuse, benadruk die rol van godsdiens as ‘n kernbestanddeel in die Suid-Afrikaanse nasie se genesingsproses (Botman & Peterson 1996:8):

Religion is central to the process of healing. We need to reach deep into the spiritual wells of our different religious traditions practised in this country in order to draw strength and grace with which to address the challenges of healing and nation building”.

Hoewel Biskop Tutu (1999) in sy boek die belangrikheid van die religieuse en vergifnis in die konteks van transformasie verdedig, is dit nie die doel van hierdie aantekening om die meriete, al dan nie, van die religieuse te oorweeg nie. Die oogmerk van hierdie kort aantekening is om ‘n paar vlugtige filosofiese opmerkings en vrae oor die Kommissie se religieuse *leitmotiv*, soos dit in die slagofferverhore benadruk is en via die media die publiek bereik het, te stel. Hierdie tema behels onder meer die soeke na “waarheid”, ‘n oproep tot die belydenis van sonde en vergifnis, en ten slotte die belofte van skuldverlossing, transformasie en versoening. Die relevansie van hierdie tema word onderstreep deur bydraes soos die van Ferdinand Deist (1997:1-5) wat die Christelike vergifnis- en waarheids-tema met verwysing na die Kommissie as wegspringplek gebruik vir ‘n oproep tot die Christelike Kerk om tot die nasionale helingsproses by te dra.

Vir die doeleindes van hierdie kort aantekening sal volstaan word met ‘n paar gedagtes oor die religieuse aard van die Kommissie. Daar sal aan die hand gedoen word dat die Kommissie in sy betoning van die religieuse sekere gevestigde idees van geregtigheid, orde en billikheid omvergewerp het en ‘n hele nasie opgeroep het tot geloof in die misterieuse van die “waarheids-en-versoenings”-proses, in die reinmaking van die waarheid, belydenis, die ritus van versoening en uiteindelik die verlossing van skuld. Die inherente gevaar verbonde aan hierdie benadering is dat dit kan lei tot ‘n soort “morele elitisme”, naamlik dat voorkeur gegee word aan

een primêre morele perspektief wat as 'n sogenaamde “konsensusmoraliteit” (Warnock 1992:5) die toon vir transformasie moet aangee.

2 DIE “WAARHEID” – PAD NA VERLOSSING?

Reeds die naamkeuse, Waarheids- en Versoeningskommissie, suggereer op aanmatigende wyse twee religieuse doelstellings. Krog is reg as sy sê dat die Kommissie se verwysing na “waarheid” 'n mens ongemaklik laat, in meer as net 'n letterlike sin 'n mens se “tong laat struikel” (Krog 1998:36).

Die kompleksiteit en subjektiewe aard van die waarheidsbegrip spreek duidelik uit die Kommissie se openingsparagraaf oor waarheid in sy Finale Verslag (*Truth and Reconciliation Report* [vol 1] 1998:110):

“But what about truth – and whose truth?”

In die bespreking wat handel oor “waarheid” onderskei die Kommissie tussen vier waarheidsbegrippe: feitelike of forensiese waarheid; persoonlike of narratiewe waarheid; sosiale of “dialoogwaarheid” (Eng: “dialogue truth”), en ten slotte genesende of herstellende waarheid (*TRC Report* 1998:110). Die laaste van hierdie vier – genesende waarheid – gaan 'n stap verder as historiese of forensiese waarheid wat verifieerbaar is. Die soeke na persoonlike waarheid is 'n spirituele oefening wat in 'n religieuse konteks te doen het met begrip, selfinsig, die aanvaarding van aanspreeklikheid, genesing, geregtigheid en versoening.

Die godsdienstige gedagte dat die waarheid 'n skuldenaar “vrymaak” of van skuld “bevry” is 'n idee wat herhaaldelik deur die Kommissie benadruk is en ook tydens die slagoffer verhore na vore gekom het. Hieroor skryf Antjie Krog (1998:89) soos volg:

“It is asking too much that everyone should believe the Truth Commission’s version of the Truth. Or that people should be set free by this truth, should be healed and reconciled. But perhaps these narratives alone are enough to justify the existence of the Truth Commission. Because of these narratives, people can no longer indulge in their separate dynasties of denial”.

Krog verwys onder andere na die woorde van Vader Michael Lapsley, wie se gesig geskend en hande geamputeer is as gevolg van 'n briefbom:

“I say to everyone who supported Apartheid, your freedom is waiting for you ... *but you will have to go through the whole process.* [...] Forgive I will be able to do, but then the asking of forgiveness must take place within the framework of repentance” (Krog 1998:133).

Aangedaan deur Vader Lapsley se getuienis wat die Kommissie as pdaanwyser na die “waarheid” aandui, verklaar Biskop Tutu soos volg:

“And you know that you are in touch with something that will always triumph over darkness. And I give to God the glory for you, Michael, and I am thankful for you...because you can talk of the crucifixion and the resurrection, because it is in your body” (Krog 1998:134).

Opmerkings soos hierdie suggereer dat die waarheid, belydenis en versoening slegs deur middel van die Kommissie kon geskied. Die uitwerking van belydenis, berou en vergifnis word in ‘n kleed van die religieuse magiese gehul: Wat die verstand nie kan (of dalk nie wil) begryp nie, word dikwels na die domein van geloof en die religie gereleger.

In sy bydrae, *Chronicle of the Truth Commission: A journey through the past and present – into the future of South Africa* haal Meiring (1999:376) die volgende woorde van Biskop Tutu aan tydens ‘n geleentheid waar ‘n oortreder met sy slagoffer versoen word:

“Sometimes the Lord knocked your feet out from underneath you when, at the most unexpected times and places, things start to happen. ... The mercy, forgiveness and generosity He planted in people’s hearts! Our God is truly a God of surprises!”

Slagoffers is die geleentheid gegun om hulle lydingsverhale aan die Kommissie te vertel. Hierdie vertellings of narratiewe is dan instrumenteel in die verwesenliking van persoonlike of narratiewe waarheid, of selfs ‘n religieuse katarsis. Deur empaties na die verhale van slagoffers te luister, vrae te stel en die narratiewe op skrif te plaas, verleen die Kommissie legitimiteit (histories, sosiaal en psigologies) aan die verhale. In hierdie rol toon die Kommissie ‘n ooreenkoms met die Christelike Messias wat vermoeides en belastes uitnoui om hulle sorge en bekommernis op Hom oor te dra (1 Pet 5:7: “Werp al julle bekommernisse op Hom, want Hy sorg vir julle”).

Hierdie beeld of indruk duik onwillekeurig op, nieteenstaande die feit dat die Kommissie moontlik sal ontken dat dit nooit beoog het om 'n Messianse rol te vervul nie.

Tydens die slagofferverhore word die lyding van slagoffers verwoord en word hulle dikwels van aangesig tot aangesig met hulle oortreders gebring. Hulle beloning is daarin geleë dat hulle narratiewe die medium verskaf waarin die verwesenliking van langtermyn gemeenskapsvrede en versoening kan plaasvind, en dat 'n beter wêreld vir almal, insluitend dié wat teen hulle gesondig het, kan gebeur. Daar is 'n ooreenkoms hier met Christus se kruisdood wat die mens van verdoemenis gered het: Ter wille van die “groter prentjie” – nasionale genesing en versoening – is slagoffers probeer oorreed om hulle persoonlike lyding op die altaar (verhoog) van die Kommissie plaas.

3 VERGIFNIS EN VERSOENING

By een van die Kommissie se verhore open Kommissaris Bongani Finca die verrigtinge met 'n Xhosa-lied, “Lizalise idinga lakho”, wat vrylik vertaal beteken, “die vergifnis van sondes maak 'n persoon heel” (Tepperman 2002:134). Naas die “waarheid” is vergifnis dus 'n tweede tema wat in 'n religieuse sin bevryding moontlik maak.

In antwoord op 'n opmerking van Generaal Tienie Groenewald dat hy net aan God, en nie Tutu nie, sal bely, verklaar Tutu dat as 'n man met sy vrou rusie maak, dit geen sin het as hy net by God sy skuld bely en sê dat hy jammer is nie; hy moet dit ook aan sy vrou bely. Tutu verduidelik soos volg: “The past has not only contaminated our relationship with God, but the relationship between people as well” (Krog 1998:17).

Die gedagte dat sowel die oortreder as die slagoffer deur die gewelddaad wat hulle bind van hulle menslikheid ontnem is, word aangetref in Nelson Mandela se autobiografie *Long walk to freedom: The autobiography of Nelson Mandela* (1994:544) asook in die werk van die Afrika dramaturg, Wole Soyinka (Soyinka 1972:96). Soyinka glo dat geregtigheid die eerste voorwaarde vir menslikheid (Eng: “humanity” is). Hierdie *ubuntu*-benadering tot versoening word deur Biskop Tutu by die tradisionele Christelike versoenings-boodskap geïntegreer. Tutu meen dat 'n mens slegs in 'n *menslike* gemeenskap 'n mens kan wees. Indien 'n persoon se hart vol haat en wraakgedagtes is, lei dit tot 'n ontmensliking van die persoon self en terselfdertyd ook van die persoon se gemeenskap (Krog 1998:110).

Versoening moet dus daarop gerig wees om beide die oortreder en die slagoffer se *menslikheid* te herstel, soos een van die slagoffers se ma opgemerk het:

“This thing called reconciliation... if I am understanding it correctly ... if it means this perpetrator, this man who has killed Christopher Piet, if it means he becomes human again, this man, so that I, so that all of us, get our humanity back ... then I agree, then I support it all” (Krog 1998:109).

Soos die Christelike Messias kan die Kommissie gesien word as tussentreder tussen God en die mens, om nie alleen die breuk tussen wit en swart reg te stel nie, maar ook tussen God en die mens. Tog is vergifnis vir baie slagoffers nie moontlik nie, soos blyk uit Rotberg en Thompson se verwysing na T G Ash se “True confessions”:

“No government can forgive. [Pause]. No commission can forgive. [Pause]. Only I can forgive. [Pause]. And I am not ready to forgive.” (Rotberg & Thompson: 2000:31).

Op eerlike wyse ontbloom hierdie woorde die individu se magteloosheid en onwillekeurige weerstand teen die Kommissie se vergifnisvoorskrif. Dat die Kommissie se bevoegdheid om voorskrifte rakende vergifnis te maak – laasgenoemde grotendeels ‘n diep persoonlike belewenis, ver verwyderd van die domein van die publieke en politieke – klaarblyklik sonder teenstand deur deelnemers aan die slagofferverhore aanvaar is, kan moontlik toegeskryf word aan die feit dat die Kommissie homself met die gesag van die religieuse omgewe het. Niemand kan immers gedwing word om te vergewe nie en niemand kan daarop aanspraak maak dat iemand anders hom moet vergewe nie. Die moontlikheid van vergifnis hang van die slagoffer af (Derrida 2001:43). Anders as konvensionele geregtigheid wat poog om gelykheid te bevorder, benadruk vergifnis (deur genade moontlik gemaak) die ongelyke (Arendt 1971:248). Hieruit spreek weer eens ‘n Christelike tema, nóg ‘n sentrale gedagte in die Kommissie se vergifnispolitiek: Omdat God ons ons sondes vergewe (dat ons Sy Seun aan die kruis laat sterf het), moet ons mekaar vergewe. Omdat God ons met Hom versoen het deur Sy Seun aan ons te lewer, het versoening tussen mense onderling moontlik geword.

Onwillekeurig wonder ‘n mens of daar in die toekoms op nasionale vlak van vergifnis en versoening gepraat sal kan word sonder om na die Kommissie te verwys. Het die Kommissie in

hierdie konteks die bron van die “waarheid”, die beskikker van genade (amnestie), en ja, selfs die *Woord* geword?

4 DIE KOMMISSIE AS *SIMULACRUM*

In die filosofie kan die begrip *simulacrum* (afgelei van die Latynse *simulare* wat verwys na ‘n afbeelding of representasie van ‘n saak, alternatiewelik ‘n swak of onvolledige kopie of voorstelling van iets) teruggevoer word na die filosoof Plato se ontevredenheid met skilders wat verantwoordelik was vir die skep van “vals” kopieë van ‘n oorspronklike beeld wat volgens Plato die mens se ervaring van die Essensiële en Ideale Vorm oorskadu (vgl in die algemeen Rosen 1983; Wallis 1984; Deleuze & Guattari 1994).

Met afbeeldings van die oorspronklike wat proporsioneel korrek was, het Plato oënskynlik nie ‘n probleem gehad nie. Dit was egter die kopieë waarvan die proporsies gemanipuleer is ten einde die toeskouer te behaag – die *simulacra* – wat hom teen die bors gestuit het (Nelson & Shiff 1996:32). Dit is juis die besondere aard van menslike subjektiwiteit wat dit moontlik maak dat die mens ‘n kunswerk wat geensins ‘n proporsionele afbeelding van ‘n oorspronklike toneel of voorwerp is nie, as die ware Jakob kan eien. Vanuit die staanspoor het die *simulacra* dus nie net betrekking gehad op die skeppers daarvan nie, maar ook op die aanskouers (of toeskouers) daarvan. Vir die Franse filosoof, Baudrillard, is *simulacra* in die postmoderne tyd nie meer ‘n geval van imitasie of selfs parodie nie; *simulacra* het nou die plek van realiteit ingeneem en die werklikheid geword, laasgenoemde dan ‘n hiperwerklikheid (Eng: “hyperreality”) wat meer werklik is as die werklikheid wat dit vervang het (Deleuze & Guattari 1994:19).

In die konteks van Suid-Afrika se transformasie na ‘n demokrasie kan tereg beweer word dat die Kommissie as *simulacrum* vir religieuse versoening die enigste weg na die waarheid, skuldverlossing en versoening geword het, en dat die legitimisering van die Kommissie geleë is in die religieuse gesag wat dit uitgestraal het.

Voorts, dat die uitsprake en *modus operandi* van die Kommissie beslag gegee het aan ‘n nuwe vorm (gestalte) waarin toekomstige vergifnis- en versoeningsdiskoers moet plaasvind. Relevant in hierdie konteks is die “vormpolitiek” waarna Schlag verwys (Schlag 1990:1631-1674). Schlag toon aan dat die gestalte of vorm van die Westerse jurisprudence dikwels verkeerdelik as

neutraal of selfs as betekenisloos beskou word. Die vorm van regsdiskoers is dikwels ‘n politieke handeling wat poog om in linguistiese gedaante niks anders as sosiale mag te vergestalt nie (Schlag 1990:1633). Kroeze (2002:252-264) dui op oortuigende wyse aan hoedat die *ubuntu*-begrip deur die Konstitusionele Hof in seker uitsprake bepaalde kommunitaristiese eienskappe toegedig is ten einde dit as sogenaamde teenpool of alternatief tot klassieke Westerse liberalisme (lg inherent individualisties) te laat vertoon. Dit is juis in die geval van normatiewe (regs)denke of waar keuses rakende norme en waardes gemaak word, waar die vorm waarin die denke plaasvind, as oënskynlik irrelevant of neutraal beskou word (Schlag 1996:27-28), soos aangehaal deur Kroeze (2002:259). Dieselfde bewering kan ten opsigte van die Kommissie se religieuse diskoers gemaak word, naamlik dat die religieuse *vorm* niks anders as ‘n politieke oogmerk verskans nie.

Die vorm vir die transformasie-diskoers in Suid-Afrika is deur die Kommissie vasgestel. Hierdie vorm is hoofsaaklik religieus-gefundeerd, soos hierbo aangetoon is. Neutraal is dit gewis nie. Dit is betekenisvol dat die religieuse (hoofsaaklike Christelike) gesag van die Kommissie in ‘n moderne en sekulêre gemeenskap deur die meerderheid van die Kommissie se deelnemers en toeskouers aanvaar is. Was dit nie hiervoor nie, was die Kommissie maar net nog ‘n statutêre liggaam wie se voorskrifte en uitsprake met minder geloofwaardigheid bejeën sou gewees het en wat nouliks met enige welslae op ‘n persoonlike menslike vlak oor diep emosionele aspekte sou kon dikteer.

5 SLOTSOM

Suid-Afrikaners is stadig maar seker besig om hulself te bevry van ‘n vorige bedeling waarin sekere waardes (hetsy polities, godsdienstig of moreel) as *die* patroon vir almal gegeld het. Christelike, oorwegend Afrikaanse kerke, het ‘n instrumentele rol in die sanksionering van Apartheid gespeel. Dit is gevolglik onrusbarend dat daar oënskynlik weinig teenstand was teen die religieuse vorm wat die Kommissie vir die versoenings- en transformasiediskoers voorgeskryf het. Filosofe soos Nietzsche en Wittgenstein het nie verniet gemaan teen “gevaarlike” taalspel, soos deur die Kommissie beoefen, waar metafore taalgebruikers in eensydige of dogmatiese interpretasies kan verstrik nie (Kenny 1987).

Die Christelike metafoer oor nasionale versoening of rekonsiliasie van 'n sogenaamde "reënboog-nasie" is 'n goeie voorbeeld. Oor versoening het een van die deelnemers aan 'n WVK-verhoor in Athlone die volgende te sê gehad:

"Reconciliation is only in the vocabulary of those who can afford it. It is non-existent to a person whose self-respect has been stripped away and poverty is a festering wound that consumes his soul" (Villa-Vicencio & Verwoerd 2000:207).

Dit is ironies dat juis die religieuse, wat legitimiteit aan die Kommissie in die oorgangstyd na 'n demokrasie moes verleen, dié aspek is wat in 'n post-apartheid demokrasie die realisering van baie van die Kommissie se doelwitte, waaronder "herstellende geregtigheid" (Eng: "restorative justice") mag ondermyn. Herstellende geregtigheid, die uiteindelijke oogmerk en uitvloeisel van 'n pad van belydenis, vergifnis en versoening, is doelbewus deur die Kommissie verkies bo tradisionele retributiewe of vergeldende geregtigheid, maar loop die gevaar om onder die gewig van besielende retoriek en die verwagtings wat daarmee gepaardgaan, te sneuwel. Net tyd sal ons leer wat die gevolge van hierdie keuse sal wees.

Literatuurverwysings

- Arendt, H 1971. *Men in dark times*. London: Cape.
- Botman, H R & Peterson, R M 1996. *To remember and to heal*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Deist, F 1999. *Vergewe en vergeet? Oor waarheid en versoening in Christelike perspektief*. Hatfield: Van Schaik.
- Deleuze, G & Guattari, F 1994. *What is philosophy?* New York: Columbia University Press.
- Derrida, J 2001. *On cosmopolitanism and forgiveness* (vertaal deur M Dooley & M Hughes). London: Routledge.
- Kenny, A 1987. Ludwig Wittgenstein: Why do we philosophise if it is only useful against philosophers? *Times Higher Educational Supplement*, 19 May 1987.
- Kroeze, I 2002. Doing things with values II: The case of ubuntu. *Stellenbosch Law Review* 13(2), 252-264.
- Krog, A 1998. *Country of my skull*. Johannesburg: Random House.
- Mandela, N 1994. *Long walk to freedom: The autobiography of Nelson Mandela*. Randburg: Macdonald Purnell.

- Meiring, P 1999. *Chronicle of the Truth Commission: A journey through the past and present – into the future of South Africa*. Vanderbijlpark: Carpe Diem.
- Rosen, S 1983. *Plato's Sophist: The drama of the original and the image*. New Haven: Yale University Press.
- Nelson, R & Shiff, R 1996. *Critical terms for art history* Chicago: Chicago University Press
- Rotberg, R I & D Thompson, D (reds) 2000. *Truth v justice: The morality of truth commissions*. Princeton: Princeton University Press.
- Schlag, P 1990. Le hors de texte c'est moi: The politics of form and the domestication of deconstruction. *Cardozo Law Review*, 1631-1674.
- , 1996. "Normative and nowhere to go" in: *Laying down the law – mysticism, fetishism, and the American legal mind*. New York: New York University Press.
- Soyinka, W 1972. *The man died: Prison notes of Wole Soyinka*. London: Rex Collings Ltd.
- Tepperman, J D 2002. Truth and consequences. *Foreign Affairs*, 81(2), 128-145.
- Tutu, D 1999. *No future without forgiveness*. London: Rider.
- Truth and Reconciliation Commission Report*. 1998. Volume 1. Cape Town: Juta.
- Villa-Vicencio, C & Verwoerd, W (reds) 2000. *Looking back Reaching Forward: Reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa*. Cape Town: Cape Town University Press.
- Wallis, B (ed.) 1984. *Art after modernism: Essays on rethinking representation*. New York: New Museum of Contemporary Art.
- Warnock, M 1992. *The uses of philosophy*. Oxford: Cambridge University Press.